

Kortebo 4:9 m.fl.

Arkeologisk utredning inom Kortebo 4:9 m.fl. inför
planerad utbyggnad, Jönköpings stad och kommun,
Jönköpings län

Kortebo 4:9 m.fl.

Arkeologisk utredning inom Kortebo 4:9 m.fl. inför planerad utbyggnad,
Jönköpings stad och kommun, Jönköpings län.

Rapport och ritningar: Anna Ödeén
Grafisk mall: Anna Stålhammar
Tryck: Arkitektkopia, Jönköping

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor, Geografiska Grunddata samt Geodata (FUK) är återgivna enligt tillstånd:
© Lantmäteriet. Ärende nr MS2007/04833, nr MS2012/03742 samt dnr i2012/1091.

ISSN: 1103-4076

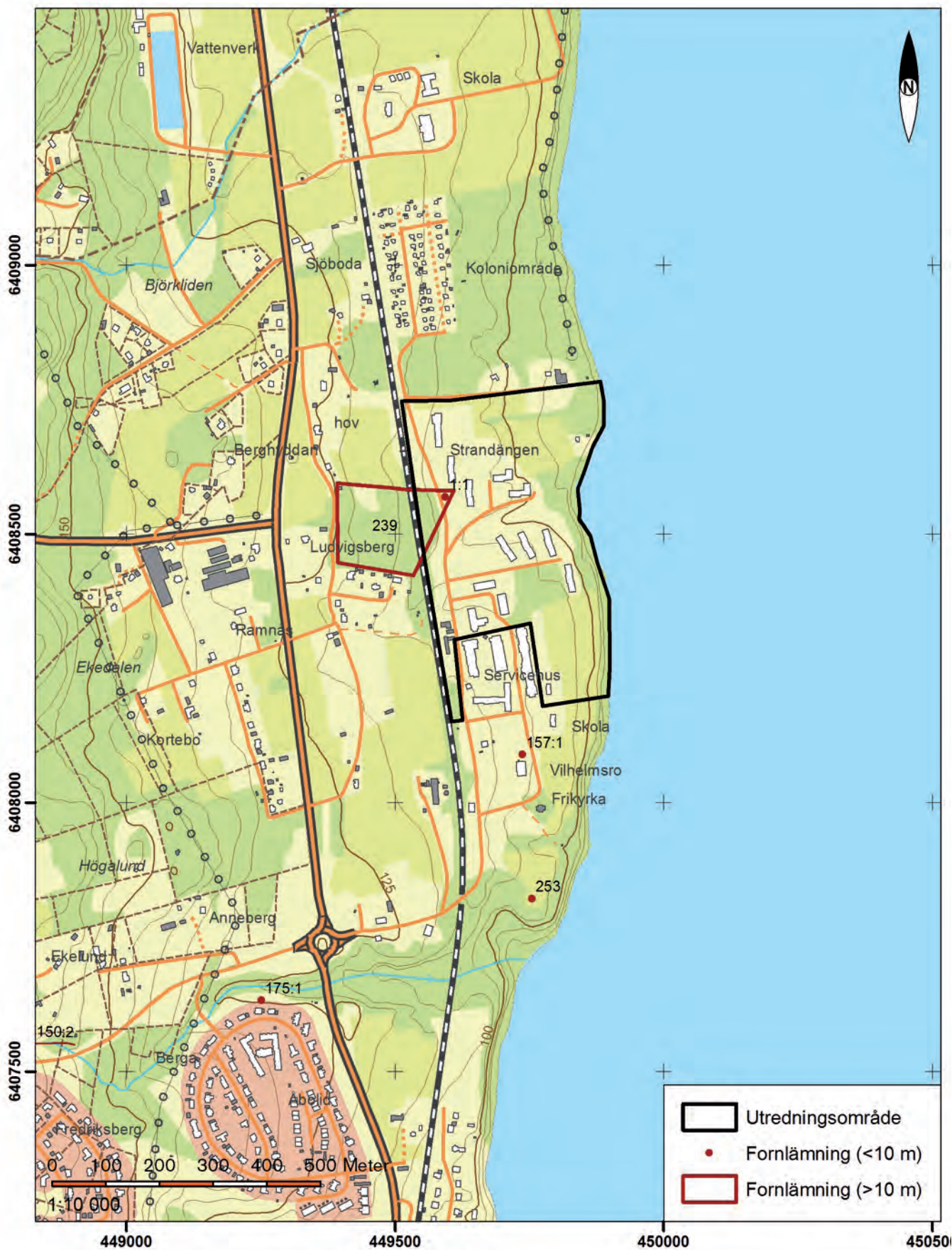
© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2015

Innehåll

Inledning.....	5
Målsättning och metod	5
Topografi.....	5
Fornlämnings- och kulturmiljö.....	6
Tidigare undersökningar.....	6
Resultat.....	6
Arkiv- och kartanalys.....	6
Sökschaktning och provrutsgrävning.....	8
Fynd.....	8
Sammanfattning.....	8
Åtgärdsförslag.....	8
Administrativa uppgifter.....	9
Referenser.....	10
Tryckta källor.....	10
Arkiv.....	10
Kartunderlag.....	10

Bilagor

Bilaga 1. Arkiv- och kartanalys

FIGUR 1. Utdrag ur ekonomiska kartans blad 64E 0eN och 64E 0fN. Skala 1:10 000

Inledning

Anledningen till den arkeologiska utredningen var Bostads AB Vätterhems planer på att fortsätta utbyggnaden i området Strandängen i Jönköping. Arbetet genomfördes av Jönköpings läns museum i september 2015. Fältansvarig var Jan Borg och rapportansvarig Anna Ödeén, båda antikvarier vid Jönköpings läns museum. Kart- och arkivanalysen har genomförts av Ådel Franzén, kulturgeograf vid samma institution.

Den aktuella utredningsytan var 16,5 hektar stor. Inom denna var stora områden bebyggda och därför inte aktuella vid sökschaktning och rutgrävning. Detta arbete koncentrerades istället till de öppna åkerytor som låg ner mot Vättern.

Målsättning och metod

Målsättningen med utredningen var att fastställa om det fanns forn- eller kulturlämningar inom området, både synliga och dolda under mark.

Metoden som användes var indelad i tre steg. Först gjordes en kart- och arkivgenomgång (BILAGA 1). Sedan genomfördes en okulär besiktning eller inventering av området i fält för att söka synliga och tidigare ej registrerade lämningar. Efter detta sökschaktades ytan med hjälp av grävmaskin och provrutor grävdes för hand. Sökschaktningen gjordes för att söka anläggningar, i det här läget var det framförallt boplatslämningar som var troliga. Vid provrutsgrävningen grävdes matjorden igenom för hand framförallt för att söka spår efter stenåldersaktiviteter i form av fynd av flinta eller kvarts. Det som föranledde provrutsgrävningen var dels det strandnära läget, dels fyndet av en båtyxa, fornlämning 157:1 Jönköping, 100 meter söder om utredningsområdet.

Topografi

Området ligger i en östsluttning ner mot Vättern. Ner mot Vättern sluttar marken brant. Det finns ett par djupa raviner i undersökningsområdet som mynnar ut i Vättern. De är beväxta med lövskog.

I områdets södra del bestod jordmånen av sandig mylla medan det i dess norra del övergick i en mer lerblandad jordmån. Undersökningsområdet ligger 90–115 meter över havet.

Fornlämnings- och kulturmiljö

Området som ligger i norra delen av Bymarken har en intressant historia. Under medeltid och framåt kom det att läggas under Jönköpings stad som betesmark. Den nordligast belägna enheten, Sjöboda, avhystes sist år 1596. I ett brev från 1351 beskrivs Sjöboda som *curia* vilket brukar översättas som huvudgård.

Under mitten av 1800-talet och på kartorna från den här tiden beskrivs området fortfarande som hagmark för att runt 1870 bebyggas med vårdinrättningar bland annat för epeleptiska barn (BILAGA 1).

Vad gäller registrerade fornlämningar inom undersökningsområdet finns det två stycken; fornlämning 1:1 och 239, Jönköpings socken (FIGUR 1 OCH 2). Den förstnämnda är uppgift om en borttagen rund stensättning. Vid 1954 års inventering beskrevs den som 5–6 meter i diameter och 0,4 meter hög. Troligen schaktades den bort när Strandängenskomplexet byggdes. Den sistnämnda, fornlämning 239 Jönköpings socken, är en uppgift om bytomt/gårdstomt och är platsen för Sjöbo gamla bytomt. Den har prickats in utifrån äldre kartor och inom denna finns husgrunder, terrasseringar och röjningsrösen. År 2012 genomfördes en arkeologisk förundersökning av bytomtens östra del, då endast ett sentida odlingsröse undersöktes (Haltiner Nordström 2012).

Omkring 100 meter söder om utredningsområdet är fyndplatsen för en stenxyxa, en så kallad båtyxa, fornlämning 157:1 (FIGUR 1). Den hittades på 1930-talet. Dessutom har boplatzlämningar påträffats söder om det aktuella området. 2012 undersöktes en trolig härd 400 meter söderut, fornlämning 253, Jönköpings socken (Nordman 2012). 1991 undersöktes boplatzlämningar i form av en härd och ett stolphål cirka 600 meter åt sydväst. Detta var i samband med en arkeologisk utredning (Nordman 1992).

Tidigare undersökningar

Inom den nu aktuella utredningsytan har en förundersökning gjorts tidigare, den som berörde bytomten fornlämning 239, Jönköpings socken (Haltiner Nordström 2012). I övrigt se rubriken ”Fornlämnings- och kulturmiljö” ovan.

Resultat

Arkiv- och kartanalys

En arkiv- och kartanalys genomfördes inför fältarbetet av kulturgeograf Ådel Vestbö Franzén. Under medeltid uppläts byn Brodetorp åt Jönköpingsborna att använda som odlingslotter och sedan avhystes även byarna norr om denna, Medelbäck och Sjöbo/Sjöboda till staden. Det finns också indikationer på att Sjöboda har

FIGUR 2. Undersökningsområdet med söschakten och provrutorna markerade.

varit ett mindre godskomplex med huvudgård och underlydande gårdar under medeltiden. Det aktuella utredningsområdet ligger till större delen inom Sjöboda äldre inägomark och har sannolikt varit byns åkermark.

Under 1800-talet var utredningsområdet hagmark med namnen *Rådmanshagen* och *Skjutshagen* för att under senare hälften av 1800-talet bebyggas med vådrättningar som bar namnet Vilhelmsro. Det var Ebba Ramsey som 1874 öppnade *En välgörenhetsinrättning för fattiga vanföra barn*. Mer om detta finns att läsa i BILAGA 1.

Sökschaktning och provrutsgrävning

Under sökschaktningen grävdes 16 schakt med en sammanlagd längd av 200 meter inom utredningsytan. Största delen av området är bebyggt och därför var det bara de öppna åkerytorna som var aktuella. Dessutom fanns det inom ytan djupa raviner och branta sluttningar som också undantogs från sökschaktning (FIGUR 2).

Förutom sökschakt grävdes 6 provrutor för hand med en storlek från 0,5 x 0,5 till 1 x 1 meter. Under detta arbete påträffades endast ett recent fyndmaterial i form av porslin, fönsterglas och spik. Detta samlades inte in.

Jordmånen i området förändrade sig något från att i södra delen bestå av stenig och grusig humus till att i den norra delen bestå av humös lera. Matjordslagrets tjocklek var mellan 0,15 och 0,3 meter.

Fynd

Inga fynd tillvaratogs under utredningen.

Sammanfattning

En arkeologisk utredning har genomförts inom fastigheten Kortebo 4:9 med flera, under september 2015. Arbetet gjordes av Jönköpings läns museum och anledningen var Bostads AB Vätterhems planer på att fortsätta utbyggnaden av området Strandängen i Jönköping.

I samband med fältarbetet genomfördes också en arkiv- och kartanalys.

Under arbetet i fält, som utfördes genom sökschaktning och provrutsgrävning, påträffades inga lämningar eller fynd.

Åtgärdsförslag

Inga fornlämningar påträffades inom schaktade ytor eller fynd i provrutorna varför några ytterligare antikvariska åtgärder inte anses nödvändiga.

Länsmuseet har samrått med Länsstyrelsen angående åtgärdsförslaget.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr: 431-241-2015
 Länsstyrelsens beslutsdatum: 2015-02-10
 Jönköpings läns museums dnr: 21/2015
 Beställare: ..... Bostads AB Vätterhem
 Rapportansvarig: ..... Anna Ödeén
 Fältansvarig: ..... Jan Borg
 Fältpersonal: ..... Jan Borg och Anna Ödeén
 Fältarbetstid: 2015-09-21–2015-09-22
 Län: ..... Jönköpings län
 Kommun: ..... Jönköpings kommun
 Socken: ..... Jönköpings socken
 Fastighetsbeteckning: ..... Kortebo 4:9 m.fl.
 Belägenhet: ..... Ekonomiska kartans blad
 ..... 64E 0eN och 64E 0fN
 Koordinater: N:6408523 E:449724
 Koordinatsystem: ..... Sweref 99 TM
 Undersökningsyta: ..... 16 500 m²

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Tryckta källor

- Haltiner Nordström, S. 2012. *Sjöbo gamla bytomt. Arkeologisk förundersökning inom del av RAA nr 239, Sjöbo bytomt, inför fjärrvärmeledning inom Kortebo 4:9, Jönköpings socken i Jönköpings kommun, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2012:28. Jönköping.
- Nordman, A-M. 1992. *Arkeologisk utredning, Kortebo etappn 1, Sofia församling, Jönköpings kommun*. Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 1992:2. Jönköping.
- Nordman, A-M. 2012. *Strandängen. Arkeologisk utredning inför nybyggnation, Jönköpings socken och kommun, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2012:68. Jönköping.

Arkiv

Jönköpings läns museum.

Uppdragsdatabasen. Databas över arkeologiska uppdrag i Jönköpings län.

Riksantikvarieämbetets fornminnesregister, FMIS, Fornsök: <http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>.

Kartunderlag

- Akt: 06-jös-13. Upprättad år 1696. Peder Jonsson Duker.
- Akt: E61-1:22. Upprättad 1818. Jonatan Montelin
- Akt: Lj-147. Upprättad 1855. Ljunggrens atlas litografi

Bilaga 1. Arkiv- och kartanalys

Norra Bymarken och de avhysta byarna

Sjöboda by var belägen längst i norr inom det territorium som från 1500-talet och framåt kom att kallas Bymarken och som utgjorde Jönköpings stads västra stadsjordar. Hela området från staden och norrut mot gränsen mot Kortebo gård kom successivt att läggas in under Jönköpings stad som betesmark åt borgarna från ca 1300 och framåt. Närmast staden låg byn Broddetorp som uppläts till staden 1349. Här kom åker och ängsmark att vara kvar som odlingslotter åt stadsborna. Längre norrut fanns Medelbäck, beläget ungefär där Björnebergsvägen korsar Swedenborgsgatan, som avhystes 1433 och längst åt norr låg Sjöbo eller Sjöboda som från 1596 permanent kom att läggas under staden (Figur A). Både Medelbäck och Sjöbo omvandlades till betesmark. Efter 1596 fanns således vidsträckta områden för mulbete som sträckte sig norrut längs med Vätterstranden. Någon mer utökning av betesmark åt staden mot väster och norr skedde inte, utan då staden flyttade från väster till öster under 1600-tales första decennier kom stadsjordarna att läggas ut öster om staden, vid Jära. Omvandlingen av de tre byarnas mark till Bymarken är väl dokumenterad (bl.a. Lindqvist 1982, Vestbö-Franzén 2011 och 2014).

Läget för bytomterna till Broddetorp och Medelbäck kan bara pekas ut på ett ungefär, medan Sjöboda bytomt kan prickas in tämligen exakt. År 1696 upprättas kartor över stadsjordarna där lantmätare Duker markerar ut två källare och antecknar på kartan: "Här haver Sjöbo tvenne klosterhemman, hela stått, som anno 1596 är till mulbete för Jönköping inlagt" (Figur B). Utifrån Dukers markering har Sjöbodas bytomt registrerats som Jönköping 239 i FMIS. Tyvärr inte som fornlämning utan som "Uppgift om". Lämningen är ca 215 x 160 meter stor (Ö-V) och merparten av tomten är belägen väster om järnvägen.

Sjöbo

Det är möjligt att även Sjöboda under medeltiden var ett mindre godscomplex bestående av en huvudgård och underlydande gårdar. I ett brev från 1351 beskrivs Sjöboda som Curia, en term som oftast översätts med huvudgård. I dokumentet, ett arvsskifte, beskrivs även en äng under gården som kallas Munkaäng och som också kan ha legat på Bymarken.¹ Under senmedeltid bestod Sjöboda av två gårdar. År 1411 resp 1441 testamenterades gårdarna till Vadstena kloster.² Efter reformationen övergick gårdarna i kronans ägor. Sedan tidigare är det ungefärliga läget för Sjöboda känt, eftersom ett torp vid namn Sjöbo är beläget längst norr på Bymarken.

Redan kring 1550 försvann byn Sjöbo ur de kamerala jordeböckerna. Intressant i sammanhanget är att det i årlig ränta från 1546 antecknas att en kvarn vid namn Dunkakvarn hörde till byn. Man har således haft sin kvarnström i Dunkehallaån, ganska långt från Sjöbodas ägor.³ År 1561 etablerar Jönköpings slott en hästhage på Sjöbodas ägor vilket antyder att åkermark och ängsmark vid denna tid lades ut till betesmark.

Efter slottsbranden 1567 kom stadens behov av spannmål och hö att överskugga behovet av hästbete. Sjöbodagårdarna besattes åter med bönder,⁴ men dessa syns inte i jordeboksmaterialet. Troligen fick de bryta upp den gamla åkern och inhägna ängarna igen och under denna etableringsperiod slapp man sannolikt att betala årlig ränta. Överhuvudtaget var avkortningarna och skattebefrielsen stor i socknarna kring Jönköping efter branden och den danska härens plundringar under ledning av Rantzaus 1567.

Vad vi vet är dock att stadens behov av betesmark åter ökade mot 1500-talets slut och 1596 avhystes Sjöbodagårdarna för gott och lades som betesmark till staden. En del av gårdarnas mark hägnas in till hästhage för rådet och Borgmästaren, kanske samma yta som redan avsattes 1561.

1 SDHK 6105

2 Jönköpings historia. Första delen: 380.

3 Smålandshandlingar: SE/RA/5121/5121.05: 1542:6,1543:1, 1544:2, 1546:4, 1548:4, 1557:25, 1558:23, 1559:37, 1561: ,1567:5, 1568:11, 1569:7, 1570:6.

4 Jönköpings historia. Ibid

Det nu aktuella utredningsområdet är till större delen beläget inom Sjöbos äldre inägomark och sannolikt inom det område som varit byns åkermark. År 1818 genomförde Jonatan Montelin en lantmäteriförrättning i samband med bymarkens uppdelning i lotter till stadens borgare. I samband med detta sattes en bonitetsvärdering där ägornas godhet, dvs bördighet klassades från 1-6 där 1 var sämst och 6 bäst. Borgmästaren och rådets inhägnade beteshage kom inte att bonitetsvärderas, och större delen av utredningsområdet hamnar inom sagda hage. Södra delen av utredningsområdet är dock belägen inom yta med bonitet 5½, ett område som bör tolkas som Sjöbos gamla åkermark. Det är dock inte uteslutet att tomten har sträckt sig längre österut än vad avgränsningen för Jönköping 239, tillsäger. Med de begränsade kunskaper vi har om medeltida bytomter är det vidare möjligt att bebyggelse äldre än 1596 kan finnas inom området. Figur C och D.

Utredningsområdet i yngre kartor

I Ljunggrens tryckta stadskarta över Jönköping från 1855 ligger det aktuella området fortfarande som hagmark i form av "Rådmanshagen" och "Skjutshagen". Ingen bebyggelse har ännu etablerats i området Figur E. Det är först kring 1870 som södra delen av det aktuella utredningsområdet kom att bli aktuell för en verksamhet som vid den tiden var unik i Sverige:

Ebba Ramseys Vilhelmsro

År 1874 öppnade Ebba Ramsey Vilhelmsro "En välgörenhetsinrättning för fattiga vanföras barn", en inrättning som från 1889 kom att inrikta sig mot de epileptiska barnen, en grupp vars sjukdomsbild var dåligt kartlagd och känd i dåtidens Sverige (Figur F). Här skulle hon och senare hennes dotter Helén under årtionden utföra en pionjärgärning genom att erbjuda de epileptiska barnen meningsfulla sysselsättningar, och genom utbildning, en möjlighet till egen försörjning. Men även "obildbara" epileptiska barn togs in under Ebba Ramsey skydd i sann filantropisk anda. Genom privata donationer och gåvor byggdes successivt en verksamhet upp och genom fastighetsaffärer och markbyten utökades området som från början bestått av ett hus för hela verksamheten, "Minnet", till att omfatta flera byggnader med namn som "Tillflykten", "Hoppet", "Framtiden", "Skuggan" och "Sörgården". Verksamheten började med 10 barn, men som mest vistades 240 barn på Vilhelmsro. Det unika med Vilhelmsro under Ramseys tid var att detta inte blev en förvaringsplats för barn som ingen ville ta hand om. Istället speglar områdets byggnadsbestånd och mellanliggande grönområden, läget på en höjd ovanför Vättern en respekt för barnens egenvärde, deras krav på en vård och vacker miljö utanför den osunda staden med sin smuts, sina fabriker och sin sociala missär. År 1903 fick området en egen kyrka, ett kapell i nygotik, som tillsammans med en cirkelformad kyrkogård kom att utgöra Vilhelmsros gräns mot söder (Gullbrandsson 2007).

År 1939 tog staten över verksamheten och Vilhelmsro kom att fortsätta som epilepsianstalt fram till 1970-talet, framför allt för vuxna epileptiker. Under 1970-talet utökades byggnadsbeståndet med ett antal låga baracker på det intilliggande Strandängen. Denna era kom att präglas av förvaring för barn med CP-skador och mentala funktionshinder. Dessa togs inte sällan direkt från förlossningsavdelningarna runt omkring i Sverige och institutionaliserades, med eller mot föräldrarnas vilja, i barackerna vid Strandängen. Många har i efterhand vittnat om inhuman behandling och avsaknad av mänsklig värme och närhet. Så småningom skulle institutionaliseringen ifrågasättas och 1980-talet medförde en nyorientering där barn med speciella behov skulle integreras i det övriga samhället i så stor utsträckning som möjligt.

Vilhelmsro och Strandängen speglar således svensk vårdideologi från 1870 till 1970. Från institutionaliserandet som en möjlighet till människovärde och utbildning, i en miljö som respekterade barnets behov av lek och sund utomhusmiljö, förverkligad av donationer och filantropiska idéströmningar till nittonhundratalets välmentade men felslagna institutionalisering där medikalisering ersatte mänsklig kontakt och omtanke. Vilhelmsros sammanhållna vårdanstalts miljö etablerades i ett stadsnära läge, men så långt bort att stadens negativa effekter inte skulle påverka barnen som i stället skulle fostras i en naturnära miljö.

Referenser

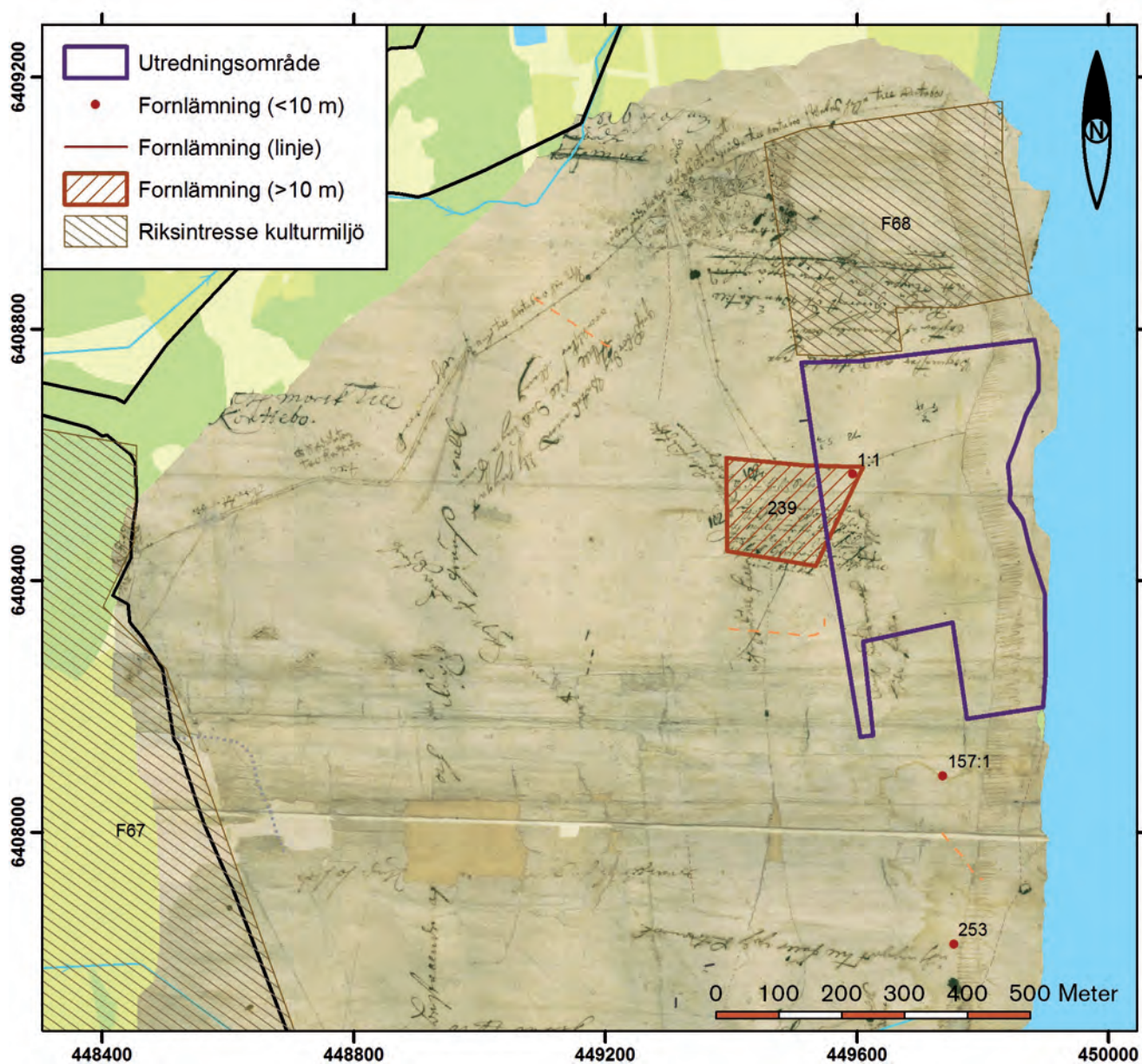
- Berg, Johan, 2008. Från bymark till stadsjord. Bebyggelsehistorisk tidskrift Nr 55, 2008. Ulf Jansson & Bo Lundström (red.). S. 57–71. Uppsala
- Gullbrandsson, Robin: Vilhemsro kyrkogård. Sofia församling i Jönköpings län, Växjö stift. Jönköpings läns museum. Byggnads-
vårdsrapport 2007:40.
- Kjellberg, Carl M. 1930. Privilegie- och frihetsbrev samt andra urkunder rörande Jönköpings stad 1284–1785. Jönköping.
- Kjellberg, Carl M. 1910. Jönköpings stad och dess äldsta privilegier. Meddelanden från Norra Smålands fornminnesförening II. S. 5–28.
- Lindqvist, Gunnar, 1982: Bymarken. Från betesmark till villaområde. Gudmundsgilletts årsbok 1982. Jönköping hembygdsföreningen. S. 37–47.
- Vestbö-Franzén, Ådel, 2011. Hur byarnas mark blev Bymarken. De medeltida byarna som blev Jönköpings västra betesmark. Gudmundsgilletts årsbok 2011. Magnus Widell, Claes Karlsson, Lennart Lindberg, Lennart Svensson (Red. Kommitté). S.73–89. Jönköping.
- Vestbö-Franzén, Ådel, 2014. Från jord till bord. Stadsjordarna, omlandet och varornas väg. Stormaktsstaden Jönköping, 1614 och framåt (red. Ann-Marie Nordman, Mikael Nordström & Claes Pettersson). S. 349–373. Jönköping

Källor på nätet:

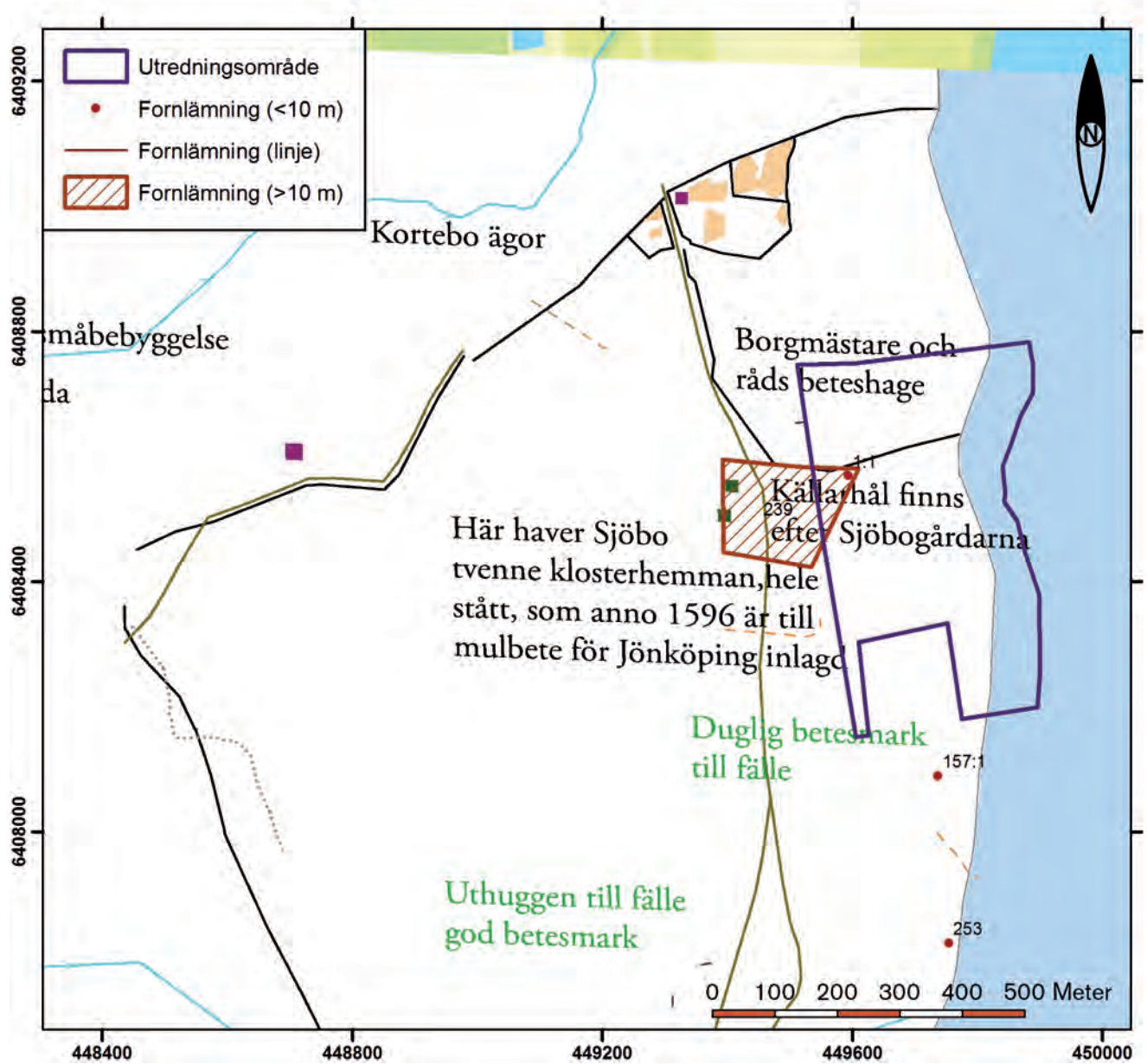
ra.se: RA/KA, Svar: Smh (Smålandshandlingar).
Förkortningar:
SDHK: Svenskt Diplomatarium, Huvudkatalogen.

Kartor:

06-jös-13. Upprättad år 1696. Peder Jonsson Duker.
E61-1:22. Upprättad 1818. Jonatan Montelin
Lj-147. Upprättad 1855. Ljunggrens atlas litografi

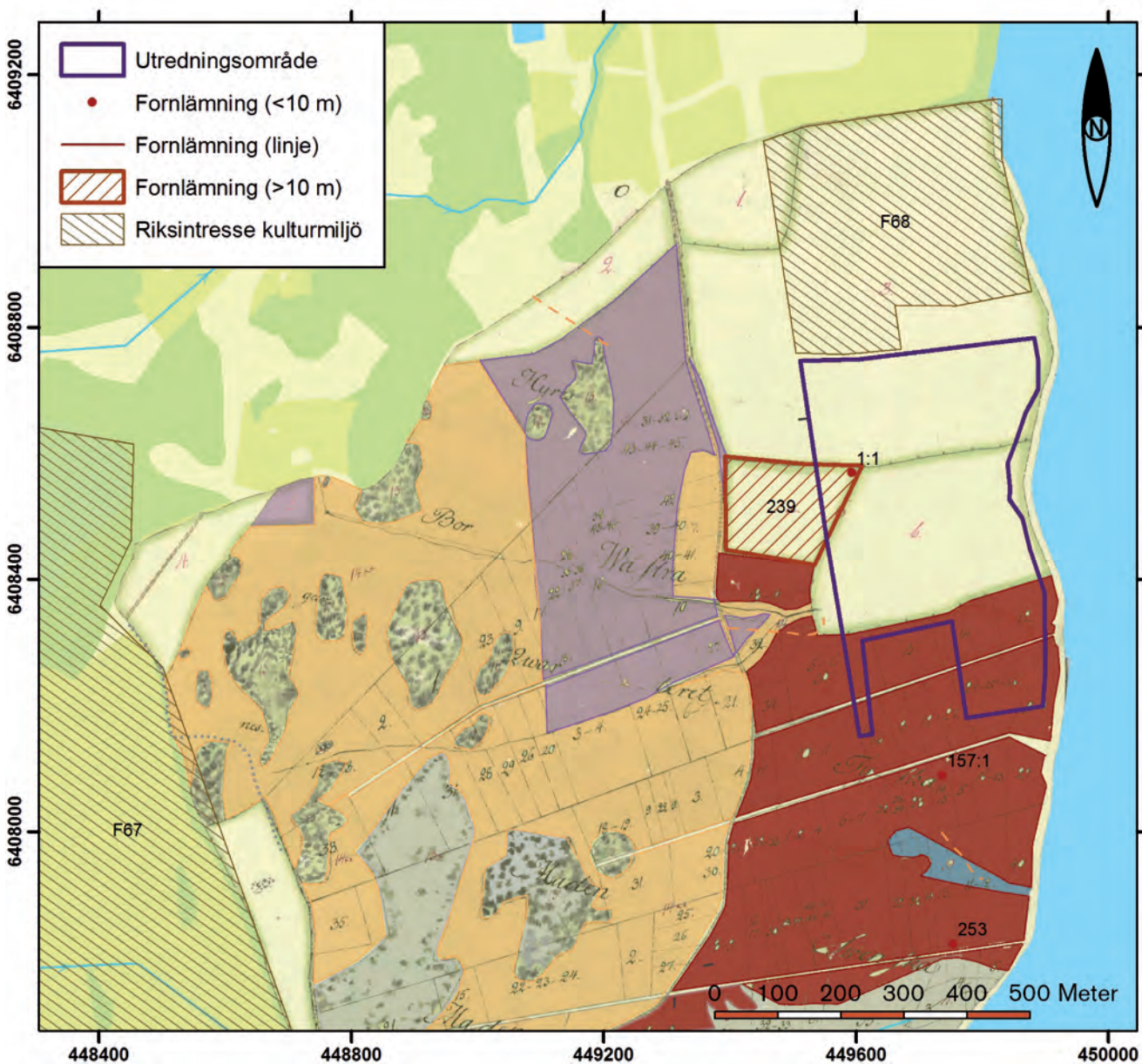

FIGUR A. Karta från Lantmäterimyndigheternas arkiv upprättad år 1696 av Peder Jonsson Duker. Akt: 06-jös-13.

FIGUR B. Text till kartan från 1696, se FIGUR A.

FIGUR C. Karta från 1818, se FIGUR D, med utredningsområdet och registrerade fornlämningar pålagda.

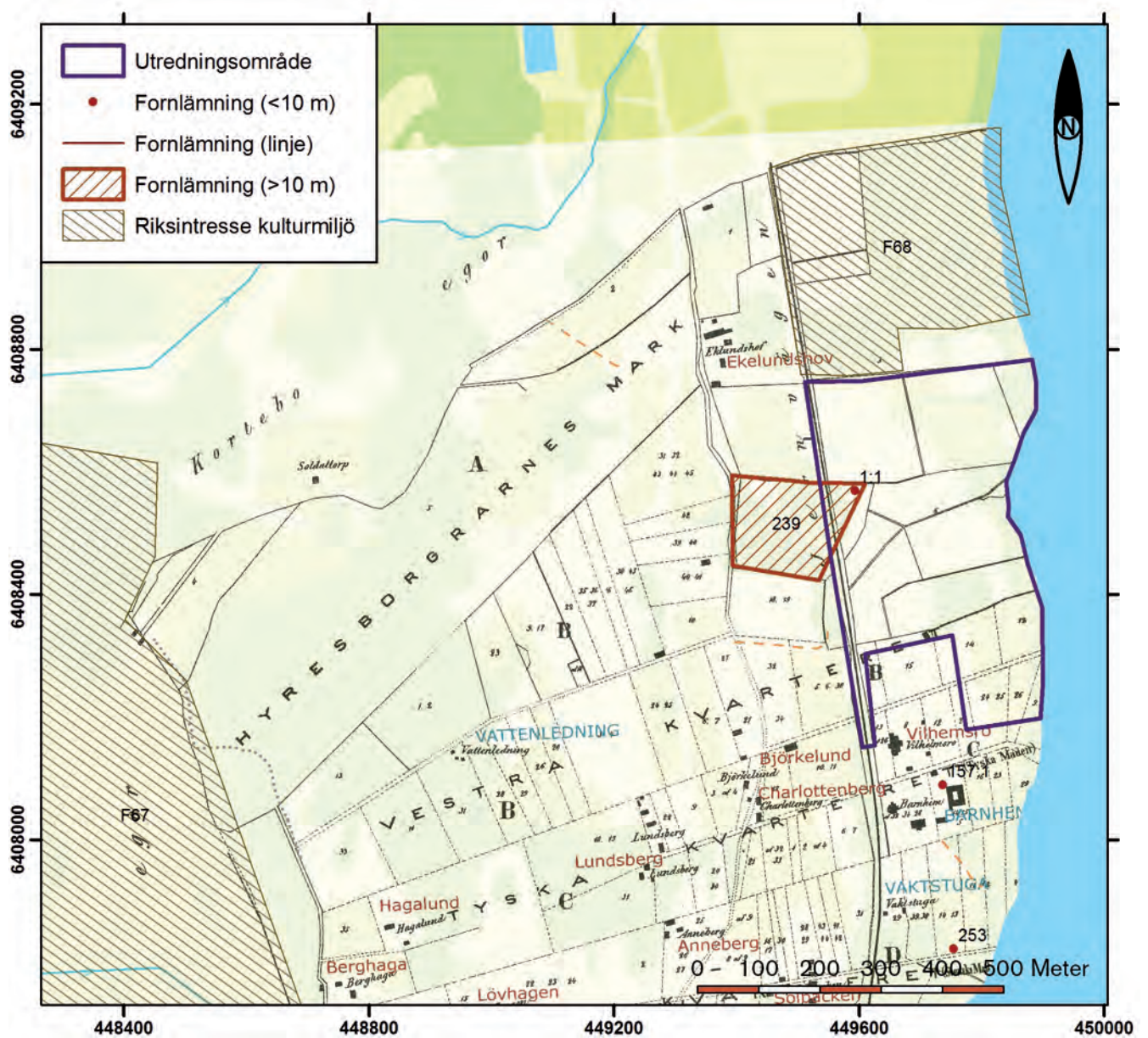

FIGUR E. Karta från Lantmäteristyrelsens arkiv upprättad 1855 av Ljungrens atlas, litografi. Akt: Lj-147.

FIGUR F. Tryckt karta från Jönköpings kommun.

Där området Strandängen ligger i dag låg tidigare Sjöbo gamla bytomt med tillhörande hagmark. Under en utredning i september 2015 sökte Jönköpings läns museum lämningar och fynd i området.